

Политическа панорама

125 ГОДИНИ НЕЗАВИСИМА БЪЛГАРИЯ МЕЖДУ ВАСАЛНОСТТА И ОГРАНИЧЕНИЯ СУВЕРЕНИТЕТ

Чл. кор. Георги Марков

Възкресяването на българската държава е най-важната и трайна последица от 9^{-та} поредна война между Русия и Османската империя, което я прави особено уязвима на променящите се международни обстоятелства. Българите се борят и предизвикват своето Освобождение, но на европейския конгрес в Берлин през лятото на 1878 г. са представени от Освободителката, сиреч те не са субект, а обект на въздействие. Когато западните сили не допускат образуването на голяма славянска държава на Балканите, те нямат предвид “Велика България”, а по-скоро “Малка Русия” в близост до Цариград и Протоците. Правото на национално обединение не впечатлява меродавните личности в “Голямата политика”, защото то важи за “големите” народи (Германия и Италия). “Другите” трябва да изчакат цялостното решение на Източния въпрос.

Формата и начините на държавното управление на Княжество България са заложили в Берлинския договор и не подлежат на оспорване от потърпевшата страна. Българите на север от Стара планина и в Софийското поле са свободни, но зависими от Османската империя, а техният владетел е васал на султана.¹ Разбира се, никой не очаква, че освободената от армията на една абсолютна монархия България ще бъде с републиканска уредба като Франция и утешението е либералната за XIX в. Търновска конституция. Това е заслугата на императора реформатор Александър II, който

“дарява” такъв основен закон, какъвто не може да си позволи да прокара в собствената държава.

Макар българите да имат правото да избират чрез Велико народно събрание своя държавен глава, той трябва да бъде “съгласуван” между европейските сили и да бъде одобрен от султана. Съдбата на първия български княз Александър е красноречива. Племенникът на руската императрица е “добрият” монарх докато се съобразява с препоръките от Санкт Петербург и ползва с неговото благоволение.² Когато княз Александър I решава да бъде стопанин в държавата си, въпреки успехите в Съединението и Сръбско-българската война през 1885 г., той трябва да върне короната на сина на онзи, който му я “е дал”. Нагледен урок за всеки български политик, дръзнал да се въобрази, че е възможна “България за себе си”.

Самото сключване на Букурещкия договор за мир от 19 февруари 1886 г. свидетелства, че България е васална държава. За да бъде договорът валиден той е приподписан от упълномощен пратеник на Абдул Хамид II, макар Османската империя да не защитава Княжеството срещу нашественицата Сърбия,³ като поне не я напада от югоизток и така се избягва войната на два фронта.

Съединението на автономната област Източна Румелия с Княжество България е признато от Османската империя по странен начин. Князът на България става и главен управител на Източна Румелия, за която плаща годишен данък. Източните железници остават “държава в държавата”. Режимът на капитулациите се запазва като “османско наследство”. Българската държава няма право да определя самостоятелно митническия режим, а поданиците на великите сили не подлежат на съд дори ако извършат тежко престъпление на българска територия.⁴ И като връх на всичко българските дипломатически “агенти” се нареждат в опашката на дипломатическия корпус.

Първият български държавник осмелил се да възроптае на висок глас срещу чуждата намеса във вътрешните работи на Княжеството е Стефан Стамболов, чието верую е управлението “по вътрешно убеждение”. Той довежда в България новия княз Ферди-

нанд и го поставя на престола, въпреки възраженията на меродавните сили. България се нуждае от монарх, защото “безкняжието” е по-лошо и от най-лошия княз. Дипломатическите отношения с Русия са прекъснати за 10 години, но Стамболов отстоява фактичката независимост на България и жертва себе си.⁵ България обаче си остава юридически зависима, понеже ако не е така “силният човек” е в състояние да обсеби цялата власт вместо да търси княз. Берлинският договор налага монархията с владетел близък на европейските династии. Император Николай II приема да бъде кръстник на княз Борис Търновски, Стамболов загива, а Фердинанд е международно признат за законен владетел.

Високата порта не пропуска случай да покаже, че Княжество България е васално и трябва да спазва определения международен статут. През 1899 г. се свиква Първата международна конференция за мир в Хага, където българската делегация си издейства покана за участие въпреки недоволството в Цариград и успява “да седне отделно” от представителите на съюзерена.⁶ Разстоянието между двете маси се превръща в символ на откъсване от империята, за която довчерашната “рая” не може да изразява различно становище. Ловкостта на българските дипломати способства да се получи помощ от руската външна политика, която се стреми да постави България в подчинение, но не приема нейната зависимост от Османската империя.

Докато българският дипломатически представител в Цариград е наричан “агент”, османският представител в София е “комисар” и се отличава от колегите. Същевременно Османската империя не е част от “Европейския концерт”. Любопитно е, че при аферата “Мис Стоун” през 1900-1901 г. правителството на Съединените щати прави постъпките чрез своя посланик в Цариград да бъде освободена невредима американската гражданка, а преговорите се водят в Княжеството. Високата порта обяснява, че “разбойниците” се поддържат “отвън”, а от Вашингтон напомнят, че тя носи отговорност и за това.⁷ С други думи правителството на султана е длъжно да сподели отговорностите с българското правителство за “използването” на българската територия.

Макар да е възвърнат Денят на българската независимост (22 септември 1908 г.) като официален празник, неговото значение все още не може да се осъзнае от хората. Мнозинството се чуди как така след като сме освободени и честваме тържествено 3 март, ще трябва да се отбелязва и Независимостта. Общо взето, не се схваща, че българската държава е свободна, но не и независима в очите на света. Това е показано и чрез непоканването на българския дипломатически агент Иван Ст. Гешов на приема по случай рождения ден на султана, което е повод за неговото незабавно отзоваване и пристъпването към действия по добиването на Независимостта.⁸

Провъзгласяването на независимостта е извършено на Царевец, във Велико Търново, за да се изтъкне приемствеността със средновековната държава. То обаче сякаш се оказва по-лесно, отколкото самото признаване. Запомнящо е гордото изявление на министър-председателя Александър Малинов, че България може да изплати дължимото обезщетение, но не и “да откупува” своята независимост. Постигнатото споразумение между Царство България и Османската империя с Цариградския протокол от 6 април 1909 г. е предпоставката щото европейските сили да признаят Българската независимост.⁹ Поздравът “Честито ново Царство” изразява възторга на българите от двете страни на границата, че тяхната държава е заела полагаемото ѝ се място в Европа.

Измененията на Търновската конституция от V^{-то} Велико народно събрание през юни 1911 г. засилват правата на монарха във воденето на външната политика. Член 17 му позволява да сключва военни съюзи без знанието на Народното събрание.¹⁰ Царят на българите олицетворява държавата в международните отношения и си служи с всяко повикано на власт поредно “отговорно” правителство, за да “прави” желаната от него политика. Той се възползва от обявената Независимост в стремежа да утвърди своето участие на международната сцена като “фактор на Балканите, без когото не може”.

Образуваният през 1911-1912 г. Балкански съюз е система от двустранни договори, които България сключва със Сърбия, Гърция и Черна гора. Преговорите се водят от неколцина министри и

дипломати, без за тях да знаят дори министрите от другите ресори. Народното събрание е изненадано от общата мобилизация. “Тайната дипломатия” продължава и в хода на войната срещу Османската империя, когато цар Фердинанд си позволява да скрие предложението за примирие и мир в края на октомври 1912 г. Победите опияняват до степен да се появи убеждението, че може да бъде наложено балканско решение на Източния въпрос.¹¹ Цар Фердинанд има своята “Мечта за Византия”, която не е българската мечта.

На Лондонската конференция за мир България е държана от европейските сили отговорна за действията на Балканския съюз, но при споровете относно разпределението на освободените земи те се въздържат да кажат тежката си дума. Злополучният опит с нападението от 16 юни 1913 г. да се накара император Николай II да изпълни задълженията си на височайши арбитър се проваля и “непослушната” България е сурово наказана.¹² Урокът от националното крушение през лятото на 1913 г. предупреждава, че великите сили не разрешават на “по-малките” да имат независима външна политика, особено когато тя е в разрез с техните великодържавни интереси. Отрезвяването е опустошително за вярващите в силата на правото и в заблудението, че “щом сме прави, значи не е нужно да го доказваме”.

Изборът на България да вземе страната на Централните империи срещу Съглашението в Първата световна война е под натиска на международните обстоятелства, което не оправдава късогледството на цар Фердинанд и Васил Радославов при ориентирането към даващия повече в териториалния търг, а не към вероятния краен победител.¹³ Разпространеното крилато твърдение, че “българите са добри войници, но лоши дипломати” е погрешно в неговата втора част, защото “лошите” са политиците в София, които решават “накъде”. Българските дипломати с някои изключения предсказват, че Германия не може да победи света.

За жалост предсказанието се сбъдва. Българската армия отново жъне бляскави победи по бойните поля на Балканите, но изхода от Голямата война се решава на Западния фронт. Отношенията между великия съюзник и “Стражата на България” не са безоблач-

ни., Тук ще изтъкна само, че кайзер Вилхелм II спира настъплението на българите на гръцка територия, предоставяйки възможности на Съглашението да създаде Южен фронт, на който в продължение на 3 години България воюва със силите на четири велики и три балкански държави, а от север се намесва и още една – Румъния.¹⁴ В сблъсъка на мнения относно воденето на коалиционната война българските пълководци отстояват националните интереси, а дипломатите се борят за цялостното решаване на Добруджанския въпрос.

Дългата война на изтощение е спечелена не от по-храбрите, а от по-богатите на човешки и материални ресурси. От есента на 1918 г. до лятото на 1920 г. България е под съглашенска окупация, като победителите се разполагат и грабят въпреки забележките на българското правителство. Съглашенското командване се разпоглежда и по въпроси от вътрешнополитически и стопански характер, та дори и относно състава на българската делегация за мирната конференция в Париж. Извършилите престъпления окупатори попадат под защитата на комендантствата и се изпращат извън Царството, където биват освобождавани. Чуждите знамена се веят над казарми и училища, доказвайки нагледно нарушаването на българския суверенитет.¹⁵

Наказателните клаузи на Ньойския диктат от 27 ноември 1919 г. грубо накърняват независимостта на оръзаното Царство България и го свеждат до страна, през която всеки може да мине на път за друга държава.¹⁶ Международната изолация, непоносимата репарационна тежест, стопанските и финансовите ограничения и военната беззащитност сред враждебен обръч пречат да се осъществи обещаното “равноправие” в международните отношения според Устава на Обществото на народите. Междусъюзническата контролна комисия обикаля и претърсва обществени сгради и къщи в търсене на оръжие. Българска войскава част е унижена да отдава чест на югославската легация заради закачка с една служиня. Самозабравили се чужди пълномощни министри нахлуват в кабинета на министър-председателя без да се записват предварително, защото били “ядосани” от поредния граничен инцидент, а той понякога им отвръща “Хич не ме е еня!” (Андрей Ляпчев).

Трудно е да бъдеш независим, когато си зависим от волята на победителите.

Счупването на репарационните окови около държавния бюджет, защитата на БНБ да не се превръща в акционерно дружество и постепенното връщане към редовната наборна армия са стъпки към укрепването на дълбоко засегнатата държавна независимост. Световната стопанска криза обаче налага договорно обвързване на българското стопанство с германския пазар (1932 г.), което непрестанно расте в т. нар. щастливо допълване между българското земеделие и германската индустрия¹⁷. Стопанската ориентация влияе върху външната политика, но не и дотолкова да ѝ издава директиви за следване, защото натрупаният горчив опит учи, че има неща по-ценни от парите.

“Мирната ревизия” на Ньойския договор се натъква на упорита съпротива от страна на Балканското съглашение (1934 г.), което предвижда като “крайна мярка” окончателен дележ и окупация на Царството в средата на Балканите. Всяко движение на българската външна политика се следи с подозрението, че тя иска да промени следвоенното статукво. Напразно министър-председателят Георги Кьосеиванов повтаря, че необвързаната политика на България “се прави” в София, а не в големите европейски столици.¹⁸ Скоротечните събития в света обаче оставят все по-малко място за самостоятелно лавиране. Всяко включване в многостранни договори означава потвърждаване на “Версайския ред” на Балканите, поради което се предпочитат двустранните договори.

Докато Първата световна война е война между нациите, то Втората световна война е и война между идеологиите. Тоталитарните сили поставят въпроса за световно господство и световна революция. Цар Борис III хваща здраво лостовете на българската външна и военна политика, преценявайки внимателно собствените възможности за възползване от противоречията между големите държави. Той посредничи в Судетската криза (1938 г.) между Невил Чембърлейн и Адолф Хитлер, макар и да знае добре, че “когато атовете се ритат – магаретата трябва да стоят настрана”.¹⁹ Съставил минимална и максимална програма за решение на Бъл-

гарския национален въпрос, монархът иска по-малкото, но по-сигурното и най-вече съхраняването на ядрото на българската държава, защото “докато я има нея – има и надежда занапред”.

Възвръщането на Южна Добруджа през септември 1940 г. е първият и за жалост последният траен плод на “мирната ревизия”, признат от всички велики сили. Разпалената от Бенито Мусолини война на Балканите и позорните поражения претърпени от неговата армия, предизвикват намесата на германския Вермахт, чиито колони трябва да прекосят българската територия в ранната пролет на 1941 г. България е наредена в коалицията на Тристранния пакт, но е невоюваща “странна” съюзница и предприема пореден опит да реши своя Национален въпрос.²⁰ Тя е предпазена от прегазване, разорение и окупация, а решенията се вземат от меродавните фактори в София. Въпреки изключителните военни обстоятелства България единствена от Тристранния пакт не скъсва дипломатическите отношения със Съветския съюз и не изпраща нито редовни войски, нито доброволчески легион на Източния фронт. Евреите в старите предели на Царството са спасени от унищожение. Единовластието на цар Борис III не допуска нацистко или фашистко управление, защото в България политическите партии са забранени.

Фаталната стъпка за Царството е принудително обявената на 12 декември 1941 г. т. нар. Символична война срещу Великобритания и Съединените щати. От този съдбоносен ден западните демокрации “вдигат ръце” от “царя-предател” и България е зачеркната “в червено”. В началото дележът на Европа е твърде условен, но постепенно се стига до уточняване в проценти.²¹ Без Червената армия не може да бъде победена хитлеристка Германия, а Йосиф Сталин си знае цената. Стратегията на Уинстън Чърчил е наистина гениална, понеже той спечелва Втората световна война и е убеден, че и следващата Студена война ще бъде спечелена, но за сметка на народите от Източна и Югоизточна Европа. Цинична сметка, но вярна.

И така на 5 септември 1944 г. Съветският съюз обявява война на България и с любезното съгласие на Великобритания и САЩ на 8 септември Червената армия навлиза в пределите на Царст-

вото.²² Следващите събития са предизвестени. Деветосептемврийският държавен преврат е победа в Гражданска война, бележеща начало на нова епоха чрез коренната смяна на Системата. Макар да участва във войната срещу Германия с армия в състава на Трети украински фронт, България не е призната за съююваща от антихитлеристката коалиция и подписва в Париж (10 февруари 1947 г.) договор за мир като победена държава. Съветската окупация продължава до края на 1947 г., като правителството на Отечествения фронт се намира под опеката на Съюзната контролна комисия.

След изтеглянето на съветските войски контролът върху българската държава остава. Съветниците са навсякъде – стопанство, политика, отбрана и култура. “Съгласуваната” външна политика изисква безусловна приемане на всяко съветско предложение. “Първите” партийни и държавни ръководители повтарят всичко чуто от Кремъл, създавайки на България печалната слава на най-верния съветски сателит в Европа.²³ Когато се изостряли югославско-българските отношения Йосип Броз Тито обичал да казва, че “няма защо” да посещава София, тъй като скоро ще посети Съветския съюз и там ще постави въпроса.

На два пъти (1963 г., 1973 г.) Тодор Живков се престаравал да постига “пълна и всестранна интеграция” със Съветския съюз, което се тълкува като желание да превърне България в 16-та съветска република.²⁴ Всъщност това е неговата печеливша карта, за да се задържи на власт цели 33 години. Живков няма никакъв и личен интерес да бъде един от многото партийни величия, след като си царува като некоронован монарх в България, а и Ялтенският дележ не предвижда подобен краен ход. Той гръмка твърди, че “който не обича Съветския съюз – не обича и България” (1970 г.) но обича и пази най-много своята власт.

Доктрината “Брежнев” от 1968 г. предвижда “ограничен суверенитет” на социалистическите държави, който да позволява “братска помощ” като тази при смазването на Пражката пролет. България е определена да бъде “съветският чук на Балканите” и е възнаграждавана с евтини суровини и необятни пазари.²⁵ Мате-

риалните изгоди са очевидни, но моралните вреди ги следват плътно. От онези години е самосъжалителната приказка, че “българската външна политика и толкова независима, че нищо не зависи от нея”. Разбира се, това е горчива шега, но в нея има и много истина.

“Дружбата от векове за векове” се обезценява до политиката да бъдеш “вечно” на власт поради дълбоките поклони на Изток и бавното отваряне на Запад. Сателитният синдром люшка българската политика между “винаги” и “никога”, което не я прави интересна за Кремъл, защото “българите са ясни”. БТА превежда от руски декларациите на ТАСС и ги излъчва “мълниеносно” като “становище” на българското ръководство.²⁶

Когато през втората половина на 80-те години на миналия век “Перестройката” не намира очакваната подкрепа в Народна република България, Михаил Горбачов отсича, че “дружбата си е дружба, но сиренето е с пари” и затяга кранчето на “братската помощ”.²⁷ Системата не издържа икономически и преломната 1989 година сваля от власт диктаторите в Източна и Югоизточна Европа. Макар да е “трън в петата” на Съединените щати Фидел Кастро надживява разпадането на Съветския съюз, защото не е съветска марионетка.

В епохата на глобализацията светът става все по-несигурен и по-тесен, така че България се нуждае от опори и защита. Варшавският договор изчезва, а България е в Североатлантическия съюз. Съветският съюз го няма, но България е пред прага на Европейския съюз. Днес от Република България се иска да се откаже доброволно поне от част от държавния суверенитет, понеже Обединена Европа има своята обща стопанска, външна и отбранителна политика. Наднационалните институции вземат връх, от което ще произлязат ползи и вреди. По-малките държави в Европейския съюз ще бъдат повече потърпевши и подложени на въздействие. Някои “евроентусиасти” вече виждат Европейските съединени щати, в чиито разширени предели да живеят “изобщо европейци”, както имало “американци”.

Еврореализмът обаче говори друго. Мечтата за “Швейцария на Балканите” е непостижима, защото не е възможно ней-

ното осъществяване. Следователно европейският избор е единствено възможен, но да се направи така, че България да бъде “себе си” в многоликото европейско семейство. Еврокомисарите не трябва да правят излишни “местните” правителства, а Европейският парламент да замества националните събрания.

Ако някой си въобразява, че националните държави ще изпаднат до положението на европейски шати, той явно не знае, че европейските народи имат зад себе си вековна история. Историята е ДНК-то на народите и за щастие ги прави различни, а различието е предпоставка за “единство в многообразието”.

БЕЛЕЖКИ

¹ *Косев, К., С. Дойнов.* Възкресението на България през 1878 г. С., 1999, с. 369-391.

² Държавен архив (ДА) София, ф. 1, оп. 3, а. е. 154, л. 1-2.

³ Централен държавен архив (ЦДА), ф. 176, оп. 1, а. е. 186, л. 1-2.

⁴ Външната политика на България. Документи и материали. Т. 1. С., 1978, с. 789-790.

⁵ ЦДА, ф. 176, оп. 1, а. е. 285, л. 135, 138.

⁶ Пак там, а. е. 1170, л. 32-36.

⁷ *Марков, Г.* Нашумелите международни афери на Третото българско царство. С., 1998, с. 90-95.

⁸ ЦДА, ф. 176, оп. 2, а. е. 19, л. 1-7.

⁹ *Кесяков, Б.* Принос към дипломатическата история на България 1878-1925. Т. 1. С., 1925, с. 29-33.

¹⁰ *Малинов, А.* Странички от нашата нова политическа история. Спомени. С., 1938, с. 175-179.

¹¹ *Марков, Г.* България в Балканския съюз срещу Османската империя 1912-1913. С., 1989, с. 126-130.

¹² *Марков, Г.* Българското крушение 1913. С., 1991, с. 62-63.

¹³ *Марков, Г.* Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914- 1916. С., 1995, с. 172-195.

¹⁴ Дипломатически документи по намесата на България в Европейската война. Т. 2. С., 1921, с. 1075-1076.

¹⁵ ЦДА, ф. 176, оп. 4, а. е. 1435, л. 62-88.

¹⁶ Българската делегация за мира. Документи по договора в Ньой. С., 1919, с. 131-228.

¹⁷ *Марков, Г.* Българо-германските отношения 1931-1939. С., 1984,

с. 34-37.

¹⁸ Стенографски дневници на XXIV ОНС, 1. и с., кн. 1, с. 582-583.

¹⁹ Научен архив при Българската академия на науките (НА БАН).
Сб. 4, а. е. 109, л. 81-82.

²⁰ Централен военен архив (ЦВА), ф, 24, оп. 3, а. е. 156, л. 19-36.

²¹ *Димитров. И.* Пактът против Европа. По повод на британско-съветския договор от 26 май 1942 г. Берлин, 1942, с. 19-20.

²² ЦДА, ф. 1303, оп. 1, а. е. 93, л. 1-2.

²³ Архив на Министерството на външните работи (АМВНР), оп.
18, д. 597, л. 1-4.

²⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а. е. 2645, л. 3-9.

²⁵ АМВНР, оп. 20, д. 25, л. 9-15.

²⁶ ЦДА, ф. 1В, оп. 6, а. е. 3778, л. 1.

²⁷ АМВНР, оп. 60, д. 11, л. 3-12.